

**ПРО ДЕЯКІ ДЕТЕРМІНАНТИ МОТИВАЦІЙНОГО ХАРАКТЕРУ,
ЩО СПРИЯЮТЬ ВЧИНЕННЮ ЗЛОЧИНІВ ПЕРСОНАЛОМ
ВИПРАВНИХ І ВИХОВНИХ КОЛОНІЙ УКРАЇНИ**

**ON SOME DETERMINANTS OF THE MOTIVATION,
CHARACTER WHICH ARE PROTECTED IN THE CRIMES
OF PERSONNEL OF SPIRITUAL AND EXCITABLE COLONIES OF UKRAINE**

Руденко В.І.,

старший радник юстиції,

*заступник начальника відділу нагляду за додержанням законів
при виконанні кримінальних покарань та пробачії*

*Управління нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень
у кримінальних справах, інших заходів примусового характеру
у місцях несвободи Генеральної прокуратури України*

У статті здійснено класифікацію детермінант, що спричинюють та зумовлюють вчинення злочинів із боку персоналу виправних і виховних колоній та пов'язані з протиправною мотивацією цих осіб, а також визначено проблемні питання, які потребують вирішення на науковому рівні.

Ключові слова: детермінанти злочинів, персонал колоній, мотив, мотивація, механізм вчинення злочину, запобігання злочинам, причина, умова.

В статье осуществлена классификация детерминант, порождающих и обуславливающих совершение преступлений со стороны персонала исправительных и воспитательных колоний, связанных с противоправной мотивацией этих лиц, а также установлены проблемные вопросы, требующие решения на научном и практическом уровнях.

Ключевые слова: детерминанты преступлений, персонал колоний, мотив, мотивация, механизм совершения преступлений, предупреждение преступлений, причина, условие.

The article deals with the classification of determinants, which cause and determine the commission of crimes by the personnel of correctional and educational colonies and related to the unlawful motivation of these persons, as well as certain problematic issues that need to be addressed at the scientific level.

Key words: crime determinants, staff of colonies, motive, motivation, mechanism of committing a crime, crime prevention, reason, condition.

Як встановлено на доктринальному рівні, у широкому значенні поняття детермінації відображає діалектичну суттєву властивість реального буття, тобто загальний зв'язок, взаємозалежність та взаємозумовленість предметів, явищ і процесів [1, с. 183]. З огляду на це Б.М. Головін небезпідставно вважає, що детермінація злочинності – це сукупність різних за природою негативних явищ об'єктивного й суб'єктивного характеру, які у своєму зв'язку зумовлюють кримінальну форму поведінки в суспільстві [2, с. 71]. Водночас О.М. Джужа переконаний, що коли розглядається поняття детермінантів злочинності через спектр філософського вчення про причинність, то поряд із поняттям причини, яке викликає певний наслідок, неодмінно стоїть поняття умови, яке сама цього наслідку не викликає, проте сприяє причині «виконати свою справу» [3, с. 59]. Аналогічну позицію займає А.І. Долгова, яка доводить, що детермінізм, виходячи з факту причинного походження, говорить про те, чому відповідний процес відбувся так чи інакше, чому виникло саме це явище, якими є умови походження та який ступінь стійкості відповідного процесу [4, с. 184]. Г.Й. Шнайдер, не виводячи загалом поняття детермінації злочинності, веде мову про так званий багатofакторний підхід до вивчення змісту останньої, який передбачає дослідження не однієї

причини, а низки причин (факторів), що викликають і зумовлюють вчинення злочинів [5, с. 244]. У науковій літературі можна зустріти різні методологічні підходи щодо визначення поняття детермінації злочинності [6, с. 39–40], що зумовило вибір теми статті, а також її головного завдання – визначення змісту детермінант, які зумовлюють і сприяють вчиненню злочинів, а також здійснення аналізу його системоутворюючих ознак.

Вивчення наукової літератури показало, що проблематика детермінації злочинності є предметом постійних теоретичних розробок таких науковців, як І.Г. Богатирьов, О.Г. Колб, В.В. Лопоха, С.Ю. Лукашевич, О.А. Мартиненко, М.В. Тарасов та інші. Водночас з огляду на низку змін, що внесені в чинне законодавство України з питань кримінально-виконавчої діяльності останнім часом (у 2014–2017 рр.), виникає об'єктивна потреба в їх аналізі й оцінці з позиції завдань, що стосуються ефективності виконання та відбування покарань в Україні. Саме зазначені обставини зумовили вибір теми статті та її головних змістових елементів.

Як встановлено в ході аналізу наукової літератури й вивчення архівних кримінальних проваджень, до детермінант мотиваційного характеру, що сприяють вчиненню злочинів персоналом виправних і виховних колоній України, можна віднести такі три типи:

а) детермінанти соціально-економічного, політичного, організаційно-управлінського, нормативно-правового, соціально-психологічного змісту, що зумовлюють вчинення злочинів у сфері виконання покарань із боку персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України; б) детермінанти переважно соціально-економічного, а також відповідного йому соціально-психологічного, культурологічного, морально-естетичного змісту, що значною мірою продуковані чинниками першої групи, насамперед матеріальними негараздами й соціальними викривленнями, які зумовлюють корисливу мотивацію; в) детермінанти соціального та індивідуального психологічного характеру, що відображають негативне, нігілістичне, виразно індивідуалістичне ставлення до інших людей, цінності їхнього життя, а також до правових і моральних норм, які мають забезпечувати їх реалізацію та захист. Розглянемо більш детально кожний із типів.

У сучасних умовах сутність *детермінант соціально-економічного, політичного, організаційно-управлінського, нормативно-правового, соціально-психологічного змісту*, що зумовлюють вчинення злочинів у сфері виконання покарань із боку персоналу ДКВС України [7, с. 64], виражається через зміст сучасної кримінально-виконавчої політики та форми її реалізації на нормативно-правовому й правозастосовному рівнях.

Показовим у цьому контексті є один із законопроектів, розроблений у 2016 р. Кабінетом Міністрів України, – проект Закону України «Про пенітенціарну систему» [8] (далі – Проект). Так, у преамбулі Проекту допущена технічна помилка, а саме пропущено слово «діяльність», позаяк організація системи неможлива без її діяльності. Крім цього, необхідність застосування такого слова постає зі змісту зазначеного законопроекту, у нормах якого мова також ведеться як про організаційні засади, так і про діяльні аспекти суб'єктів пенітенціарної системи. Аналогічні недоречності мають місце в інших положеннях законопроекту. Зокрема, до завдань пенітенціарної системи (ст. 1) його розробники віднесли лише формування та здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань і пробації. Водночас цю норму варто було б доповнити словосполученням «а також виконання цих покарань та забезпечення пробації». Ця видозміна ст. 1 Проекту зумовлена такими обставинами:

1) вимогами ст. ст. 1, 2, 4, 5 тощо Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), у якому визначено порядок, принципи виконання та відбування кримінальних покарань, а не здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань і пробації;

2) у Законі України «Про пробацію» закріплена процедура здійснення пробації, а тому, говорячи про політику, не можна не вказувати в законі про таку важливу форму її реалізації, як правозастосовна практика;

3) як у чинних нормативно-правових актах (Правилах внутрішнього розпорядку в установах вико-

нання покарань, Положенні про виправні (виховні) колонії, виправні центри тощо), так і в ст. 6 Проекту визначена головна сутність установ виконання покарань – виконувати кримінальні покарання та забезпечувати умови для належного відбування покарання засудженими;

4) у кожній державі світу на нормативно-правовому рівні визначаються органи й установи виконання покарань і їх головне призначення – реалізувати на практиці вирок та інші рішення суду.

При цьому серед основних засад пенітенціарної системи (п. 3 ч. 1 ст. 2 Проекту) автори чомусь не зазначили таку з них, як «створення умов для виправлення й ресоціалізації засуджених», хоча це логічно постає зі змісту ст. 6 КВК України, у якій визначені основні засоби виправлення та ресоціалізації засуджених, реалізацією яких на практиці займається персонал пенітенціарної системи, мова про який ведеться в ст. 8 законопроекту. Що стосується вжитих у п. 3 ч. 1 ст. 2 Проекту термінів «реабілітація та реінтеграція», то вони здебільшого стосуються діяльності служби пробації, а не загалом органів та установ виконання покарань, визначальними в діяльності яких є процес виправлення й ресоціалізації засуджених, порядок та умови яких визначені в законі (зокрема, у КВК України). У ст. 3 «Правова основа пенітенціарної системи» Проекту його розробники вжили словосполучення «пенітенціарна сфера», тоді як в Україні є сфера виконання покарань та відповідне кримінально-виконавче, а не пенітенціарне законодавство. Цей висновок постає зі змісту таких документів: а) п. 14 ст. 92 Конституції України, відповідно до якого виключно законами визначається діяльність органів та установ виконання покарань; б) ч. 2 ст. 19 Конституції України, згідно з вимогами якої органи й установи виконання покарань та їх посадові особи мають діяти в спосіб і в порядку, визначеному в Конституції й законах України; в) рішення Конституційного Суду України від 9 липня 1998 р. № 9-рп (справа щодо змісту терміна «законодавство»), у якому роз'яснено, що до законодавства України належать Конституція України, закони України, міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, постанови й декрети Кабінету Міністрів України, постанови Верховної Ради України.

Що стосується словосполучення «у пенітенціарній сфері», то воно використане в ст. 3 Проекту невдало й нелогічно, позаяк як у ст. 1 цього ж акта, так і загалом у його тексті використовується словосполучення «у сфері виконання покарань та пробації».

Статтю 4 Проекту автори назвали «Дотримання прав і свобод людини та громадянина в пенітенціарній системі», не включивши при цьому в її зміст таке зобов'язання для персоналу органів та установ виконання покарань, як запобігання тортурам, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими. Постановка питання в такому контексті в зазначеній нормі Проекту ґрунтується на положеннях таких актів:

1) ч. 3 ст. 50 Кримінального кодексу України, у якій зазначено, що покарання не переслідує мету завдання засудженому фізичних та інших страждань;

2) ч. 1 ст. 1 КВК України, у якій мова йде про те, що однією із цілей (елементів мети) кримінально-виконавчого законодавства України є запобігання тортурам, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими;

3) Конвенції про заборону тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження із засудженими, у якій визначено сутність і зміст цих понять та закріплено заходи щодо запобігання зазначеним суспільно небезпечним явищам;

4) інших міжнародно-правових актів, у тому числі у сфері виконання покарань, згоду на які надала Верховна Рада України (Статуту ООН, Статуту Ради Європи тощо);

5) Закону України «Про виконання на території України рішень Європейського суду з прав людини».

Такими ж невпорядкованими, алогічними й суперечливими є інші норми Проекту. Зокрема, його розробники в ст. 5 «забули» про те, що в структурі пенітенціарної системи мають бути наукові та науково-дослідні установи; у ст. 7 – про особисту безпеку персоналу, засуджених та інших осіб тощо. Не піддаються будь-якому розумінню у зв'язку з відсутністю аналогів серед правоохоронних органів як в Україні, так і за кордоном запропоновані в ст. 14 Проекту спеціальні звання, позаяк не може службова особа мати звання «пенітенціарної системи», якщо буквально тлумачити зміст слова «система» [9, с. 592].

Отже, проаналізований проект Закону України «Про пенітенціарну систему» наочно продемонстрував те, з якою поспішністю, бездумністю та неграмотністю суб'єкти законодавчої ініціативи (у цьому випадку Кабінет Міністрів України згідно зі ст. 93 Конституції України) вчиняють спроби реалізувати на законодавчому рівні зміст пенітенціарної політики, створюючи фактично невдалий симбіоз (гр. *symbiosis* – співмешканство; співвідношення [10, с. 527]) кримінально-виконавчого та пенітенціарного права. Водночас як у теорії права, так і в правозастосовній діяльності суб'єктів та учасників будь-яких правових відносин розроблені й діють науково обгрунтовані принципи правового регулювання [11, с. 131–133], а також принципи нормотворчості [12, с. 212–214], які в підсумку є обставинами, що впливають на рівень ефективності правового регулювання й правозастосовної практики, у тому числі сфери виконання покарань. Як у зв'язку із цим слушно зробив висновок В.С. Смородинський, необхідність розумного обмеження регулятивного впливу на суспільство визначає систему принципів правового регулювання, реальне додержання яких є важливим чинником його ефективності, а саме:

1) доцільність – обгрунтовану необхідність правового регулювання певних суспільних відносин із метою їх упорядкування;

2) адекватність – відповідність способів, типів і методів правового регулювання ступеню жорсто-

кості правового режиму, потреби в упорядкуванні та суспільним вимогам з урахуванням усіх прийнятих альтернатив;

3) збалансованість – забезпечення в регуляторній діяльності балансу інтересів суб'єктів;

4) передбачуваність – послідовність регуляторної діяльності, її відповідність цілям державної політики, що дає змогу суб'єктам планувати їх діяльність;

5) прозорість і врахування громадської думки – відкритість для фізичних та юридичних осіб дій органів публічної влади на всіх етапах регуляторної діяльності; обов'язковий розгляд регуляторними органами ініціатив, зауважень і пропозицій, наданих у встановленому законом порядку фізичними та юридичними особами; обов'язковість і своєчасність доведення прийнятих регуляторних актів до відома фізичних та юридичних осіб; інформування громадськості про здійснення регуляторної діяльності [11, с. 145].

На переконання В.С. Смородинського (і це не викликає заперечень), найважливішим регулятором ефективного правового регулювання є справедливе впорядкування відносин між суб'єктами з урахуванням прав та інтересів інших членів суспільства, адже саме це є завданням права як соціального регулятора [11, с. 146]. Саме зазначених складників і підходів (принципів, засад, критеріїв тощо) бракує сучасним «реформаторам» у сфері виконання покарань, що у свою чергу зумовлює вчинення злочинів персоналом ДКВС України.

Далі розглянемо *детермінанти переважно соціально-економічного, а також відповідного йому соціально-психологічного, культурологічного, морально-естетичного змісту, що значною мірою продуковані чинниками першої групи, насамперед матеріальними негараздами й соціальними викривленнями, які зумовлюють корисливу мотивацію*, у тому числі вчинення злочинів із такою метою: а) забезпечення елементарних потреб та умов; б) забезпечення й задоволення за рахунок цього завищених і надвисоких інтересів побутового комфорту, розваг, моди, прикрас, розкішного життя тощо [7, с. 64].

Як встановлено в ході дослідження, зміст зазначених детермінант злочинів виражається через таку причину їх вчинення, як низький рівень грошового забезпечення персоналу ДКВС України, яке серед усіх правоохоронних органів є на порядок (на 50% і більше) меншим. Такими ж у цьому сенсі є інші форми й засоби соціального, матеріально-технічного та іншого державного забезпечення зазначених осіб в Україні. Так, станом на 1 жовтня 2017 р. заробітна плата осіб молодшого начальницького складу, які проходили службу в органах та установах виконання покарань, складала менше 3 000 грн на місяць, тоді як аналогічний персонал Національної поліції отримував щомісячно від 8 000 до 12 000 грн і більше. Крім того, через постійне недофінансування ДКВС України з державного бюджету (щорічний дефіцит складає майже 60% потреб) на сьогодні фактично згорнуті такі соціальні програми й проекти, що

пов'язані з діяльністю персоналу у сфері виконання покарань, як будівництво житла, надання санаторно-курортних путівок на оздоровлення, психологічний супровід процесу виконання покарань тощо.

Саме симбіоз цих та інших причин, умов, а також індивідуально-особистісних детермінант злочинності конкретно взятої особи, як показали результати дослідження, зумовлює вчинення злочинів персоналом органів та установ виконання покарань України в сучасних умовах.

Як встановлено в ході дослідження, що стосується *детермінант соціального та індивідуального психологічного характеру, що відображають негативне, нігілістичне, виразно індивідуалістичне ставлення до інших людей, цінності їхнього життя, а також до правових і моральних норм, які мають забезпечувати їх реалізацію й захист* [7, с. 64], то мова йде про криміногенну орієнтацію та кримінальну мотивацію вчинення злочинів персоналом ДКВС України [1, с. 286–307]. Мотивацію злочину (кримінальну мотивацію) у науці розглядають у двох варіантах – як сукупність чи систему психологічних детермінантів, що виконують роль внутрішньої причини злочину, та як процес виникнення, формування, розвитку, зміни мотивів, прийняття рішення вчинити злочин [1, с. 290].

Водночас щодо змісту мотиву злочину на доктринальному рівні виокремлюють три підходи до визначення його сутності: функціональний, гносеологічно-детермінаційний і загальноособистісний [1, с. 287]. Зміст функціонального підходу зводиться до того, що мотив є збудником і спонуканням особи до діяння (у широкому розумінні останнього – до діяльності). Тим самим, як цілком обґрунтовано встановив і довів А.П. Закалюк, безспірною варто вважати належність мотиву до детермінаційного процесу [1, с. 287], що й було використано в дослідженні як методологічне підґрунтя під час визначення мотивів вчинення злочинів персоналом ДКВС України із застосуванням функціонального підходу. До таких, як показали результати наукового пошуку, віднесені кар'єризм, неправильне розуміння особою свого службового обов'язку; протиправна спроба відновлення соціальної справедливості, порушення якої пов'язане з неналежним фінансовим, матері-

ально-технічним і соціальним забезпеченням персоналу органів та установ виконання покарань; перебирання на себе функцій суду (у таких ситуаціях суб'єкт злочину вважає, що суд «неправильно» (несправедливо, не на «повну катушку» тощо) дав оцінку суспільно небезпечних діянь особи й загалом визначив вид покарання та його межі).

Отже, якщо до визначення мотиву підходити з позиції його соціально природної функції, то серед цього виду детермінант вчинення злочинів персоналом ДКВС України у сфері виконання покарань пріоритетними варто визнати індивідуально-психологічні потреби цих осіб, а також їх інтереси (у тому числі ті, що постають зі змісту правового статусу зазначених суб'єктів злочину), ідеали, норми, переконання тощо.

Водночас гносеологічно-детермінаційна сутність мотиву в цьому разі полягає в тому, що він як такий, що належить до індивідуально-психологічного комплексу, який безпосередньо спричинює вчинення злочинів персоналом ДКВС України у сфері виконання покарань, іменується, хоча й умовно, причиною злочину, оскільки, крім нього, спричинюючи роль виконують також інші елементи цього комплексу [1, с. 289], а саме анти-суспільна установка зазначених суб'єктів злочинів і суспільно небезпечна спрямованість цих осіб, які, як показали результати наукового пошуку, значною мірою визначають криміногенну орієнтацію персоналу органів та установ виконання покарань, мотивацію їх злочинної поведінки й формуючі засади криміногенного мотиву загалом.

У такому ж сенсі науковці визначають зміст загальноособистісного підходу до визначення поняття мотиву вчинення злочину, який спрямовується насамперед на з'ясування співвідношення між ним та поняттям особи й особистості, місця, яке посідають мотиви в структурі особистості [1, с. 289]. Загалом сутність цього наукового підходу полягає в тому, що вчені визнають, що мотиви так чи інакше, в усвідомленій або неусвідомленій формі пов'язані зі свідомістю, а також з усім психологічним комплексом особистості та відображають спрямованість останньої й морально-психологічний образ особи [1, с. 290].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: в 3 кн. К.: ВД «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
2. Кримінологія: підручник / за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкина. Х.: Право, 2014. 440 с.
3. Кримінологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. О.М. Джужи. К.: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
4. Кримінологія: учебник / под общ. ред. А.И. Долговой. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2002. 848 с.
5. Шнайдер Г.И. Кримінологія / пер. с нем. под общ. ред. Л.О. Иванова. М.: Прогресс; Универсал, 1994. 504 с.
6. Кримінологія: навч. посібник / за заг. ред. О.М. Джужи. К.: Атіка, 2009. 312 с.
7. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній: монографія / за заг. ред. В.В. Коваленка. К.: Атіка, 2011. 367 с.
8. Про пенітенціарну систему в Україні: проект Закону України, розроблений Кабінетом Міністрів України у 2016 р. URL: <http://www.yagunov.in.ua/?p=682>.
9. Великий тлумачний словник української мови / упор. Т.В. Ковальова. Х.: Фоліо, 2005. 767 с.
10. Булыко А.Н. Большой словарь иностранных слов: 35 тысяч слов. 3-е изд., испр. и перераб. М.: Мартин, 2010. 704 с.
11. Теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2014. 368 с.
12. Саврасов Л.М. Преступник и наказание в текущий переходный период. Пролетарская революция и право. 1918. № 2. С. 21–22.
13. Дані про Державну кримінально-виконавчу службу України за 2017 р. URL: <https://minjust.gov.ua>.